

HOMO DIVINANS ÉS HOMO FABER

NEMRÉGIBEN a Popolo d'Italia hasábjain M. Ardemagni éles cikksorozatát tett közzé a Tűzföldön szerzett, több évtizedes tapasztalatairól. Rettenetes vádak ezek a cikkek, — melyeknek híre a mi sajtónkat is bejárta (v. ö. Magyarország, 1929 márc. 2-i szám), — rettenetes vádak a fehér gyarmatosok ellen, akik a „civilizátor“ fölényébe burkolózva, ma is vérebeikkel vadásznak az emberiségben magasan fölöttük álló, békés őslakosságra; akik a londoni antropológiai múzeumnak nehéz fontokért „szállítják“ áldozataikat, az onák ritka koponyáit és ugyanolyan „részvénytársasági alapon“ kobozzák el az indiánoknak személyi szabadságát, mint — „büntető expedíciók“ neve alatt — földjüket, marháikat, nyersterményeiket.

Ardemagni adatai után egészen kétségtelen, hogy a nemes onaindiánok „nagyszerű halálát“ aligha fogják derék barátaik, a tőkétől szintén üldözött és kitiltott száleziánus atyák vagy a ferencrendi szerzetesek feltartóztatni és aligha — az ilyen becsületes cikksorozatok. Legszomorúbb azonban, hogy a tűzföldi eset nem áll egyedül, sőt még nem is a legrettenetesebb. Az utóbbi években a hasonló vádaknak folyton növekvő listáival főleg angolnyelvű könyvek és cikkek — köztük olyan szerzőktől, mint a világhírű amerikai pszichológus: Stanley Hall, — mintegy „permanenciában“ hívják tetemre, elsősorban a maguk, legjobban érdekelt közvéleményét. Amerikában a fehérekhez eredetileg igen barátságos újfundlandi beothukokat már 1828-ig végleg kiirtották az embertelen „indián-vadászatokkal“. Alig jobb a helyzet Mexikó és Peru területén, Brazíliában és Kanadában, míg Patagónia őslakóit a bevitt himlő és az alkohol sodorta a kipusztulás szélére. Keleten legtipikusabb eset az 1642-ben felfedezett Tasmaniáé, melynek lakossága először 1772-ben került érintkezésbe (francia) bevándorlókkal. A fehérek visszaéléseit 1810-től a föld népének ellenséges hangulata követte, ezt (1825-től) a matrózoknak, kalandoroknak és fegyenceknek gyilkos retorziói, míg az egyenlőtlen fegyverekkel folytatott harc földjüknek egyik sarkába szorította a szerencsétlen bennszülötteket. G. A. Robinson békéltető közbelépésére 1832-ben egy részüket akarva-akaratlan a Flinders-szigetekre telepítették, 1835-ben ide vitték a még élő 203 tasmaniát, kiknek száma 1847-ig 44-re esett, végre 1877-ben meghalt az „utolsó tasmaniái“. Hasonlóképp olvadt le a Hawaii-szigeteken az eredetileg körülbelül 400.000 főnyi lakosság — alkohol, szifilisz, himlő, kanyaró és a fehér civilizáció egyéb áldásai: a nagy erkölcsi és gazdasági süllyedés következtében — 1896-ig 39.504 emberre. És Óceánia bennszülöttei is, talán nemsokára

valóban mind keresztényekké lesznek, ennél is biztosabb azonban, hogy alig valamivel később kihalnak: »they have no future but in heaven« — így mondja róluk az angoloknak utánozhatatlanul kegyetlen szellemessége. Afrikában végre, ami talán legismeretesebb, a búrok valóban mint barmokat „törték be“ a bantukat; a Kongó-vidéken folytatott embertelen rabszolgapolitika és -kereskedelem hihetetlen méretű néger-hekatombákat követelt stb. Amit tehát Stanley Hall az indiánokkal kapcsolatban ír, valójában áll szinte az összes, színes bennszülöttekről. Ha a rajtok esett, megnevezhetetlen gazságokról, kínzásokról és mérsárlásokról olvasunk, lehetetlen, hogy ne döbbenjen meg a szívünk, ne szoruljon össze a torkunk, ne záruljon ökölbe a tenyerünk és ne kételkedjünk kétségbeesetten: van-e égen-földön egyáltalán igazság. Ezeknek a borzasztó visszaéléseknek a végtelen felsorolásaiban egy csupán a vigasztaló mozzanat. Az, hogy máig legalább — úgy látszik — mégis csak mindenütt, ahol fehér ember él, ébredszik a büntudat és megmozdult a lelkiismeret.

ENNEK AZ ÉBREDÉSNEK és megmozdulásnak őszinteségét mindennél jobban az a kitűnően megírt és a modern tudomány szintjén álló könyv mutatja, amely Theod. Wilh. Danzel tollából mostanában jelent meg a német „Das Weltbild“ című vállalatnak a „sárga“ sorozatában.¹ Danzel tudniillik a fehér civilizáció bűneinek a felsorolása után, — nyilván civilizációnkat igazolandó — azokat a mélyebb okokat is igyekszik felfedni, amelyek miatt a fehér és színes emberiség viszonyának bizonyos mértékben kellett így alakulnia.

Mindig voltak s ma is nyilván feles számban vannak lelkiismeretlen kalandorok, akik gyalázatosan visszaéltek az európai kultúra előnyeivel és lelkiismeretfurdalás nélkül tekintették vadállatokkal egyenrangú zsákmánynak a védtelen színesbőrűeket. Mégis hiba volna feltennünk, hogy mindenütt és mindig olyan elvetemült bünszövetkezet gyilkolt és rabolt, mint például a Tűzföldön. A fehér ember éppoly kevésbé volt mindig abszolút fekete lelkű, ahogy a színes emberiséget is hiába akamók teljesen fehérre mosni a rousseai idealizmus sugaraiban. A fehérek és primitívek annyiszor és annyira kiéleződött ellentétének — igenis — mélyebbre nyúló okai vannak faji jellemvonásaiknak lényegbevágó differenciáiban. Erre céloz már címében Danzel könyve, amikor a „homo divinans“ megismertetését tűzi ki céljának és így egy bizonyos, másfajta embert programmszerűen állít ellentétbe a kultúr emberrel. Azzal az embertípussal, melyet — főleg Bergson óta — a „homo faber“ jelzője szokott jellemezni.

A helyhez és az alkalomhoz képest szükségtelen, hogy mi ezt a kétfajta embert az alkatlélektan nyelvén elméleti pontossággal definiáljuk. Számunkra az is kielégítő tájékoztatást jelent, ha praktikusán megfigyeljük, milyen cselekvési és gondolkozást formák jellemzők az egyik és milyenek a másik típus végletes képviselőire: a különbségek annyira félreérthetetlenek, így tartozik — jellegzetesen — a homo

¹ Der magische Mensch (Homo divinans). Vom Wesen der primitiven Kultur, 1928.

divinanshoz vagyis a primitívekhez általában (és hozzánk bizonyos pillanatokban, amikor „primitívre vagyunk állítva“) egy különösfajta cselekvési reagálásmód, amelyet Danzel — a szót legtágabban értve — „mágikusnak“ szokott nevezni, de — több-kevesebb joggal — nevezhető irracionálisnak, vallásosnak, babonásnak is, stb. Ennek a cselekvésmódnak végletes példája, ha a bagabok és tarahumarak valóságos vetési eljárásának elengedhetetlen tartozéka a kísérő tánc ritmusa; ha a primitíveknek és (ahogy Spengler mutatta ki) sokszor bizonyos kultúrnépeknek a tettei is inkább alakulnak a számok babonás (érzelmi), semmint számbeli (racionális) értéke szerint stb. Ezzel szemben: a homo fabernek, vagyis általában a kultúrembernek a cselekvő reakciói (amelyek időnként persze a primitívekéi is!) jellegzetesen számolnak az én és a tárgy különbségeivel: a szubjektív motívumok hatásának nem szabad bennük érvényesülni. így (példáinknál maradva): a kultúrembert a vetés végzésénél, illetve ennek a munkának a tökéletesítésénél, minden érzelmi indítéktól függetlenül, kizárólag a föld, a mag, a munka stb. saját „tárgyszerű“ törvényei fogják irányítani; a számok is cselekvéseinek lefolyását, amennyiben mennyiségektől függnék, minden egyéb jelentőség nélkül, tisztán csak aritmetikai értékük erejéig (sok, kevés, elég stb.) befolyásolhatják stb. A kultúrember cselekedetei tehát — megint a szó legtágabb értelmében — „technikaiak“, azaz praktikusak és gazdaságosak. És ugyanígy lesz természetesen a kétfajta embernél a gondolkodás, helyesebben a szellemi reakció módja is jellemzően másféle.

Az utóbbi években — különösen Lévy-Bruhl kezdeményezését folytatva — sokan foglalkoztak azzal a primitív mentalitásra jellegzetes tudatállapot-fajtaival, mely logikai szerkezete szerint határozottan innen esik a „szubjektív“ és az „objektív“ megkülönböztetésén, úgyhogy benne a megélt alany és a megélt tárgy egy elválaszthatatlan komplexumot alkotnak. Az ilyen tudatállapot-fajtaik állandóságának megfelelően, a divinans típusú, primitív ember mindig úgy fogja a maga és a dolgok között való szellemi összefüggést megteremteni, azaz mindig úgy fog gondolkodni, hogy a dolgokat hozzászabja, pontosabban beleveszti érzelmes megéléseibe; más szóval: sohasem akar „magyarázni“ és figyelme nem irányul külön a megélt komplexum dologi részének objektív értékeire. Ezt a módját a fogalomalkotásnak nevezi Danzel „mitikusának, de a „mítosz“ szón persze nem szabad valami másodlagos átvitelt, hasonlatot, allegóriát vagy ilyenfélét érteni, mint sokszor történik; a mitikus gondolkozásmód épp olyan elsődleges-közvetlen módja a gondolkodásnak, mint a miénk, csak egy nem a mi valóságunkban élő emberfajtáé: ezé az úgynevezett homo divinansé. Ezzel szemben a faber-típusú kultúrembernél éppen a „logikus“ tudatállapotok a közönségesek és így a gondolkodás is jellegzetesen arra fog törekedni, hogy a dolgoknak objektívált értékeit, minden egyéni variációtól lehetőleg különválasztva, az objektumra való kizárólagos tekintettel foglalja egy általános érvényű (vagyis a logikus gondolkozásmódot kielégítő) rendszerbe. Szükségszerűen megérteni és magyarázni akar; aminthogy a faber-ember célja nem is lehet más, mint objektív tudás és tudományos fogalomalkotás.

Természetesen: a homo divinans és a homo faber cselekvés- és gondolkozásmódjának ilyenfajta megkülönböztetése távolról sem jelentheti, hogy az emberek általában vagy az egyik, vagy a másik típusnak a képviselői. A keresztény tudós viselkedése és gondolkozása éppoly kényszerűen lesz időnként divinansnak minősíthető, vagy minősülendő, ahogy a legprimitívebb „sámán“ sem cselekszik állandó ekstázisban és bizonyos életszükségeit mindig jólszámító körültekintéssel fogja kielégíteni. Éppen ellenkezőleg tehát: az egyes, bármifajta ember számára mind a két jellemzett cselekvés- és gondolkozásfajta egyként és egyszerre érvényes; legfeljebb a babonás-mitologikus, illetve a technikus-logikai elemeknek az ötvözetaránya lesz a különböző embereknél másféle; amint F. v. Luschan szerint is (Anleitung, 1914³, 2. 1.), minél jobban nőnek a néprajzi ismereteink, annál bizonytalanabbnak mutatkozik a határ, amely a természeti és kultúrnépeket egymástól elválasztja. Mindamellett könnyű belátni, hogy mihelyt valami véletlen folytán éppen a típusok legjellegzetesebben végtelen képviselői kerülnek egymással szembe, sőt a sorstól mintegy „egymásra uszítatnak“, ezáltal az exponálás által számos ponton fog éppen a különbségek áthidalhatatlansága kiéleződni. Danzel meggyőző fejtegetései szinte drámai erővel mutatnak rá, milyen könnyen fajulhat az ilyenféle interferenciák esetében súlyos megnevezéssé, félreértéssé és súrlódássá az a körülmény, hogy a különböző típusok végtelmeinek a nemi és gazdasági életet, a szavak értékét, a munka jelentőségét és hasonlókát illető, de legfőképpen a „vallásos“ cselekvési és felfogási módjai — eredetileg egyeztetetetlenek. Így lehettek a nemi életet illető szokások és felfogások különbségei számos esetben magukban elégséges okává annak, hogy még a jóhiszemű „európai“ is erőszakos tapintatlansággal nyúljon bele a primitív házasi élet (vélt) „erkölcstelenségeibe“: a maga alkatán belül tudniillik nem volt rá mértéke, hogy milyen mélyen „erkölcsös“ (a másik fajta struktúrájából és hagyományából) az, amin neki meg kellett botránkoznia. Így fajulhatott számtalanszor igen súlyos jogi összeütközéssé, hogy, amikor az európai (a maga alkata szerint) az „egyéni tulajdon“ „jogérvényes eladását“ látta megszegve és tekintette megtorlandónak, a primitívek — a magok sajátos életébe szervesen tartozó felfogásukkal, amely a földbirtokot csak elidegeníthetetlen törzsi tulajdonnak tudta elképzelni, — legfeljebb a fehérek homályos szeszélyén vagy misztikus játékán csodálkozhattak. Így szenvedték el a „másfajta“ bennszülöttek, az ő „megátalkodott lustaságuk“ miatt is az általunk sokszor annyira indokoltaknak hitt retorziókat jórészt érdemedlenül és igaztalanul azoktól, akik csak a sematikus-célirányos munkát ismerve, non érthették meg, hogy a primitívek éppen az ilyen munkára alkattilag alkalmatlanok. Így kellett — persze minden eddigi körülménynél sokkal többször — főleg annak is a legkiélezettebb helyzeteket hozni létre, hogy általában, még ha egymás szavát a legjobban gondolták is „érteni“, a fehérek és színesek természetesen igen messze voltak egymástól, mert ugyanabból a szóból a „homo divinans“ — alkata szerint — az emocionális-irracionális, a „homo faber“ a racionális-technikus értéket vette tudomásul és különben minél igazab-

ban „divinans“, illetőleg „faber“ volt az az emberfajta, amelyik magát a másfélével meg akarta értetni, annál inkább kellett nyelvében eleve, kényszerűen, éppen a másiknak legjellegzetesebb „gondolatait“ fetlő kifejezéseket teljesen nélkülöznie. Végre nem is szorul külön hangsúlyozásra, hogy a szorosabban vallásos téren, ahol (természetesen) a cselekvés- és gondolkozásfajták különbségének mindig legbővebben van alkalma akár a legmérgezetebb ellentétek felidezésére is, mennyi döntő okot kellett állandóan a kétfajta emberi reagálás kényszerű eltéréseinek szolgáltatnia. Hiszen — a történelem tanúsága szerint a faber-típuson belül, a típusnak a legközelebbi árnyalatai közt, egy-egy sokkal jelentéktelenebb differencia is számtalanszor okozott tömegmészárlásokat; és mutatis mutandis bizonyosan mindig így volt és lesz ez a divinans-típus egyes árnyalatainak az érintkezéseiben is.

EZEK SZERINT bizony, a fajok gyakorlati együttélésében igen nehéz lett volna egészen elkerülni főleg azokat az ütközési pontokat, amelyeket az adottságoknak ilyen lényegbevágó eltérései képeztek. Egyedül az feltűnő s azért tehetünk szemrehányást magunknak, hogy mi, a primitiveket gondolkozó belátásunkkal messze felülmúló, magasabbrendű emberfajta, mi a „gondolkozóbb“ típus képviselői, nem bizonyultunk eleve megértőbbeknek is. De talán ennek is van mentő magyarázata.

Minden vallásos, nemzeti, kulturális és hasonló eszmének megszokott lenni a maga sajátos életpályája. Mint az egyes emberét, az eszméknek születését és fiatalságát is tekintet és tapintat nélkül való önzés és türelmetlenség, az élni induló energia mohósága jellemzi. Ezekben az életkorszakaikban az eszmék, gondolatok, kultúrák stb. minden egyéb fajta eszmével, gondolattal, kultúrával stb. szemben önkénytelenül is agresszívek, rájuk veszedelmesek. Bennük az ember veszélyes lehet a másik számára, mert semminek sincs nagyobb híjával, mint a képességnek a másféle beállítottságok megértésére. Mindaddig, míg a meginduló energiák biológiai célja áll előtérben, a harc a létért, a támadó erők nem eszmélhetnek önmagukra is; nem érnek rá, hogy más is észrevegyenek és honoráljanak. Tekintet és tapintat, megértés és belátás: ezek az erények csak az intellektuális igényekig fejlett „férfikornak“ a tulajdonai; csak ekkor indulhatnak fejlődésnek, — hogy az excentrikus öregség száradtságában újra elcsökevényesedjenek. A különböző alkatkülönbségek iránt felébredő érdeklődés és — ami az alkatkérdések filozófiai népszerűségét rendszeren már megelőzi — a telkeknek (talán úgy mondhatnák) etnografikus „nyitottsága“, mindez csak egy magasabb, az életen túllátó, már az intellektuális luxus kielégítésére is ráérő fejlődési fázisban jelentkezhetik.

A fejlődésnek ilyen vonalát igazolja — többek között — a hellénizmusnak vagy a Rómában nőtt világbirodalmi eszmének a története is. A görögség fejlődésének esetében például ilyen jellegzetes fordulatjelzők a Hippokrates milió-elméleti és emberföldrajzi törekvései, vagy a (Galenusnál már kifejlett) temperamentum elmélet (a cholericus, szán-

gvinikus, flegmatikus és melancholikus emberfajta megkülönböztetése) előtt a Herodotos néprajzi érdeklődése, amely kordivattá persze csak az Alexandernek hódítások idejében lett. De minden így volt és így van természetesen annak az „európai kultúrának“ esetében is, amelynek legjellemzőbb vonása (kétségkívül) a kereszténysége. Legfeljebb ha ebben az esetben a megbékülő „féibkorszak“ — talán a gondolat rendkívüli expanziójával összefüggésben? — aránylag igen lassan tudott bekövetkezni, úgyhogy még a 18. század térítői is, akik különben oly jóindulattal kezelték a bennszülötteket, a „divinans“ ember speciális gondolatmeneteit alig fogták fel. Az a megértésre való beállítottság* amelynek — mint láttuk — elvszerűen kell az etnográfia modernizálódásával és a gondolkozás alkatfilozófiai fordulatával összeesnie, ez a beállítottság az európai gondolat életében ifiig néhány éve, formailag csak a Leo Frobeniustól megfogalmazott, úgynevezett paideuma-tannal következett be (Paideuma, Umriss einer Kultur- und Seelenlehre 1921), — csakugyan egybeesve a Frobenius, majd Spengler által elfogadtatott etnográfiai liberálizmusnak és a Spranger-iskola életforma-filozófiájának (vagyis a különböző élet- és gondolkozásformákra irányuló érdeklődésnek) a megjelenésével.

A terminuson nem változtat, hogy ennek a gondolatnak is voltak — természetesen — finom ösztönnel és korán-ébredt pszichognózissal rendelkező előfutárai, akiknek itt-ott, átmenetileg már jóval előbb sikerült maguk és a primitívek közt az egyedül kívánatos érintkezési atmoszférát megteremteni. Ez tudniillik éppen így felel meg a szellemi fejlődések természetének. William Duncan például, az anglikán misszionárius atya, a medakhtla-indiánok jótévője, már a 19. század közepén, a szociálpszichológia mai níveljén álló koncepcióval, „mint egy egészet“ próbálta a „másfajta“ embert megközelíteni. Ő már akkor a felengedő megértést — ahogy ma mondanók: a divinans-típusnak előlegezett bizalmat — tekintette annak a kiindulási alapnak, amelyhez egész nemes törekvését igazította. (Például: az úrvacsoránál nem adott bort az indiánoknak, akiket óvni akart az alkoholtól; elhallgatta a kenyérben való tetetöltés tanát, mert félt volt a neofitáknál közelfekvő fetisiztikus meghamisítás veszedelme, stb.) Ámde ő is, mint az előretolt pionírok általában, legfeljebb némileg siettethette a maga tempójában zavartalanul érlelődő folyamatot. A korszellem (egy angol püspök személyében) a legnagyobb könnyűséggel tudta őt munkásságának az elhagyására kényszeríteni. Az európai kultúrának csak egy sokkal későbbi terminusra adatott beérnie és addig a színesek és fehérek közt szükségkép elkerülhetetlen volt eltérő fajiságaiknak a legélesebb antagonizmusa, a Duncan-féle esetek is csak ezt igazolhatják.

TELJES JOGGAL tehát magunkat sem okolhatjuk azokért a kíméletlen emberáldozatokért, amelyeknek sokszor nem egyéni hibák folytán, inkább mint egy magasabbrendű törvény feltartóztathatatlan érvénysüléseinek kellett bekövetkezniük. Mihelyt a sors a kétfajta emberiséget bizonyos érintkezések erejéig, fejlődéseik bizonyos fázisaiban,

egymásnak kiszolgáltatta, elkerülhetetlen volt a hobbesi „bellum omnium contra omnes“ bekövetkezése és elkerülhetetlen, hogy az egyes fölött álló elemi erők felidézzék az ütközött kultúrák gyengébbjének a szenvedéseit. A velünk született mai humanitás sajnálkozhat tehát azon a történeti „véletlenen“, hogy az európai eszmének éppen csak akkor volt szabad a bölcs megértés férfikorszakába elérkeznie, amikor már a homo divinantst tipikusan képviselő törzsek és nemzetek szinte mind vagy kipusztultak, vagy többkevesebb felületességgel „európaizálódva“ a homo faber típusához asszimilálódtak; de vádaskodni — a Gondviselés céljainak ismerete nélkül — aligha vádaskodhatunk. Mindenesetre történtek levelezhetetlen visszaélések; az egészet illetően azonban itt is meg kell majd nyugodnunk a változtathatatlanban: *Ut natura dedit, sic omnis recte figura est.*

MARÓT
KÁROLY